

Muallim M. Cevdet'in arşive ve arşivciliğe hizmetleri

A- Muallim M. Cevdet'in Hayatı
z tanınmış, fakat çok değerli bir ilim adamı ve eğitimci olan M. Cevdet İnançalp¹ 1876 Osmanlı-Rus harbinde Niş'den Bolu'ya muhacere-
ret etmiş olan bir ailenin oğlu olarak 1883'te Bolu'da doğmuştur. Dedesi Said Efendi Niş'de bir tekke şeyhi idi. Babası Mehmet Sadi Bey ise mülazimlikten tekaüt olduktan

sonra Belediye ve Evkaf memurluklarında bulunmuş bir askerdi.²

M. Cevdet ilk ve orta tahsilini Bolu'da, lise tahsilini ise Kastamonu idadisinde yapmıştır. 1901 (1317) yılında İstanbul'a gelerek Hukuk Fakültesine kaydolmuştur. Babası hastalanınca, öğrencilerine bir altın lira maaş veren Dârulmuallimîn'in (Erkek Öğretmen Okulu) Edebiyat Bölümü'ne girmiştir. Babasının rahatsızlığı vaktini ve çalışmasını yalnız Dârulmuallimîn'e ayırmasını gerektirmiş, bu yüzden Hukuk tahsilini üçüncü sınıfın ortasında bırakmıştır.³

Dârulmuallimîn'den çıktıktan sonra Dârüşşafaka ibtidâî sınıflarına Türkçe ve Arapça öğretmenliğine, tâlî sınıfların da gece müzâkerelerini idareye memur olmuştur.⁴

1905 Japon-Rus harbinde yenilen Rusya'nın çarlık yönetimi sarsılmış, meşrûtiyet ilanının ardından azınlıklara, yayın yapmak ve okul açabilmek gibi bir takım serbestlikler tanınmıştır.⁵ Bundan yararlanan Bakû İslam Cemaati, Türkçe öğretim yapacak okullar açmaya teşebbüs etmiştir. M. Cevdet de Burhân-ı Terakkî okulunun müdürü Hakkı Bey'in tavsiyesi ile 1907'de Bakû'ya gitti. Orada Âzerbaycan halkının eğitiminde ve uyanışında önemli rol oynayan Füyûzât adındaki dârulmuallimîni kurdu. Kafkasya'ya kendisinden bir se-

1 Rekin Ertem, "İnançalp, M. Cevdet (Muallim)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler İsimler Eserler*, İstanbul 1981, c. 4, s. 386.

2 İbrahim Alaeddin Gövsa, "Cevdet, Muallim M. Cevdet İnanç", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul 1950, s. 85.

3 Osman Nuri Ergin, *Muallim M. Cevdet'in hayatı eserleri ve kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 10.

4 M. Cevdet, "Çocukluk ve hocalık hatıraları", *Yeni Nesil Mecmuası*, 30 Haziran 1337, sy. 10, s. 5.

5 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede çağdaş düşünce tarihi*, İstanbul 1966, c. 1, s. 426.

ne önce gitmiş olan ve daha sonra birlikte de çalıştıkları şair Ahmed Kemal'in ifadesine göre burada, “yaratırcasına muallim yetiştirmeye muvaffak oldu”.⁶ Bakû'da Rus ve Latin dillerini öğrendi. M. Cevdet burada görevli iken ilk ders tatili sırasında Rusya'da ve Avrupa'da gezmiştir. Özellikle Moskova'ya gidip Tolstoy ile ve ünlü oryantalist Barthold ile görüşmüş ve bu görüşmeleri esnasında Barthold'ün gösterdiği bir vakfiyenin girift yerlerini halletmiştir.⁷ Bakû'da konferanslar vermiş ve Ahmet Ağaoğlu'nun gazetesinde yazılar yazmıştır. M. Cevdet'in Âzerbaycan Türkleri üzerindeki etkili faaliyetleri Rus Hükümeti'nin dikkatini çekmiş ve Bakû Müslüman Neşr-i Maarif Cemiyeti'ne onun Bakû'dan uzaklaştırılması emredilmiştir.⁸ 1908 sonunda Bakû'ya gidişinden 16 ay sonra M. Cevdet İstanbul'a dönmüş ve Rumelihisarı'na yerleşmiştir.

Türkiye'deki idarenin meşrutiyete dönmesi üzerine aralarında Tefik Fikret'in de bulunduğu bir gurup Robert Kolej öğretmeni buldukları semtteki çocukları, geceleri de okutmaya başlarlar. M. Cevdet de bunlara katılır ve Çoban Gazi Mustafa Paşa mektebinde parasız başöğretmen olur. Rumelihisarı hamallarına her gece tarihî ve dînî konferanslar verir.⁹

O aralık tahsil için Avrupa'ya öğrenci göndermek isteyen hükümete yaptığı başvuru kabul edilmez Bunun üzerine Rusya'dan dönüşte aldığı tazminat ile bu tahsile karar verir ve gider.

1909'da Cenevre'de yazdığı vasiyetnamesinde¹⁰ “Ehass-i âmâlîm ömrüm müsait olursa, memlekete bir terbiye-i etfâl mütehasısı olarak kendimi yetiştirmektedir” demektedir.

Paris'te dört ay kalarak ilgi sahası olan eğitim-tarih-felsefe konuları hakkında psikoloji profesörü Pierre Janet'nin, filozof Bergson'un, tarihçi Gabriel Monod'un ve İslâmiyetşinâs Şatelye'nin derslerini izler.¹¹

Cenevre Üniversitesinde pedagoji hocası Claparède, profesör Monte, din psikolojisi hocası Flornua, kır eğitimi ekolünün kurucusu Ferrière, önceden hazırlık yaparak dinlediği ilim adamlarıdır.¹² Ünlü sosyolog Durkheim'in derslerini çok az izleyebilir. Fakat notlarını dışarıdan sürekli tutar. Bundan başka Zürih, Berlin, Leipzig, Viyana, Niş, Üsküp ve Selanik'e gider, eğitim kurumlarını inceler. Belçika'dan gönderdiği ve Ümmet dergisinde yayımlanan makalelerinde İngilizlerin ve Fransızların eğitim anlayışlarını inceler ve mukayese eder.

M. Cevdet 1910 (1326) senesi sonlarına doğru İstanbul'a döner. Paris'te iken tanıştığı Dâru muallimîn müdürü Sâtî' Bey'in vaadi üzerine, gelince vekil sıfatı ile fenn-i terbiye öğretmenliğine başlar. Altı ay sonra Dâru muallimîn-i 'Âliye fenn-i terbiye öğretmenliğine tayin olur. Bu dersi 1916 senesine

6 Ergin, a. g. e., s. 95.

7 a. e., s. 104.

8 a. e., s. 102.

9 a. e., s. 13.

10 a. e., s. 22. M. Cevdet'in muhtelif tarihlerde yazılmış kısa ve uzun beş vasiyetnamesi vardır. Yukarıdaki vasiyetnameyi daha 23-24 yaşlarında iken yazmıştır.

11 M. Cevdet, “Çocukluk ve hocalık hatıraları”, *Yeni Nesil Mecmuası*, sy. 10, s. 5.

12 a. y.

kadar okutmuştur. 1916'da görevi *sarf* öğretmenliğine çevrilmiş, 1924 senesinde yine kadro ve yönetimin değişmesiyle *ma'lûmât-ı medeniyye* ve *ictimâ'îyyat* dersi vermekle görevlendirilmiştir. Bir sene sonra 1925'de görevi Dârulmuallimîn kütüphane memurluğuna çevrilmiş, fakat bir-iki ay sonra İstanbul Erkek Lisesi din dersleri öğretmenliğine atanmıştır. Daha sonra 1926'da Erenköy Kız Lisesi Farsça öğretmeni olmuş, dört ay sonra da artık adı İstanbul Erkek Öğretmen Okulu haline gelmiş olan Dârulmuallimîn tarih ve coğrafya öğretmenliğine getirilmiştir. 1930'da Gelenbevi Ortaokulu tarih coğrafya öğretmeni olarak görevlendirilmiş, sonra da Çemberlitaş Ortaokulu'nun Türkçe öğretmenliğine atanmıştır. M. Cevdet bu değişmelere ve maaşındaki eksiltme ve çoğaltmalara kimlerin sebebiyet verdiğini büyük bir üzüntü ile yazmaktadır.¹³

Sinirlerinin tahrip olması nedeniyle müracaat ederek iki yıl rapor almış, raporunun bitiminde de 1932'de Başbakanlığa bağlı "Târihi Evrak Tedkik Heyeti" başkanlığına getirilmiştir. 1935 tarihine kadar bu görevde kalmış, sağlığı bozulunca istifa etmiştir. Üç ay görevsiz kaldıktan sonra "İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Heyeti" başkanlığına tayin edilmiştir. İki üç ay hasta olarak devam ettiği bu işe hastalığının artmasından dolayı gidememiş ve ücreti kesilmiştir. Ve nihayet 1935 yılı aralığında 52 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁴

Vasiyetine göre yapılan mezarına, dostları olan Süleyman Nazif (1869-1934) ile müderris Babanzade Ahmed Naim (1872-1927) arasına defnedilmiştir. Fakat daha sonra, Prof. A. Güner Sayar'ın Süheyl Ünver üzerine hazırladığı biyografik eserde belirtildiğine göre; Boğaziçi çevre yollarının inşası sırasındaki yıkım nedeniyle dostu S. Ünver M. Cevdet'in mezarını Edirnekapı Şehitliğine naklettirmiştir.¹⁵

B- Arşivcilik Çalışmaları

Ergin'in ifâdesine nazaran: "M. Cevdet'in ilim, tarih ve Türk kültürü bakımından hiç unutulmayacak olan en büyük hizmeti türk arşivinin temelini atılmasına, tarihi evrakın ve vesikaların bir kıymeti olduğunu bu memlekette de takdir edilmesine sebep ve saik oluşudur. Hakikaten Osmanlı Türkleri'ne ait vesikaların kıymetini Cevdet kadar bilen ve takdir eden az bulunur. İstanbul'un neresinde ne cins ve ne miktar evrak, defter ve vesika vardır? Bunlar ne halde bulunuyorlar? Nasıl muhafaza ediliyorlar? İlmi kıymetleri nedir? İşte bütün bunları bir çok müracaatlardan ve yalvarmalardan sonra koparabildiği izin üzerine gitmiş, gezmiş, görmüş ve mümkün olduğu kadar tetkik ve tetebbu etmiştir."¹⁶

İstanbul Defterdarlığı 1931 yılında "Maliye Evrak Hazinesi"ndeki belgeleri resmi işleme yaramadıkları gerekçesiyle okkası üç kuruş on paradan Bulgaristan'a

13 Ergin, a.g.e., s. 59-60; Ertem, "İnançalp, M. Cevdet (Muallim)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler İsimler Eserler*, c. 4, s. 387.

14 Ergin, a. e., s. 69.

15 A. Güner Sayar, *A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul 1994, s. 165.

16 Ergin, a. g. e., s. 106

satar. Olayı duyunca panik halinde Sultanahmet meydanına koşan M. Cevdet, bu asırlık belgelerin yüklenmesi sırasında etrafa dökülenleri toplayan çocuklardan beş kuruşa bir kaç evrak alır. İncelendiğinde kıymetli oldukları anlaşılan belgeler hakkında açıklamaları da içeren bir mektubu İsmet İnönü'ye İstanbul milletvekili Halil Etem Eldem aracılığı ile yollar.¹⁷ Çok acı ifadelerle dolu olan dilekçenin¹⁸

17 Ergin, a. g. e., s. 119.

18 Ayhan Gökalp - Ayhan Uçar, **Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Evrakı Kataloğu**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1994, s. 36, 135. Taslakları 32 sayfa olan bu mektubun metni ise şöyledir:

Pek muhterem Başvekil İsmet Paşa hazretlerine

Paşa hazretleri,

Askerî, Bahrî, Malî, Fennî, Ticarî, Siyasî, Hukukî, Sinaî, Edebi tarihimizin vesikalarını asırlardan beri saklıyan 25 kubbeli Sultan Ahmet hazineci evrakı faciasını gazetelerde okumuşsunuzdur. Me'mur komisyonunun Defterdar Beyde mahfuz teskeresine göre lüzumsuz zannedilen vesikalar satılığa çıkarılmış ve daha birçok defterlerin de imhasında mahzur olmadığı dercedilmiştir. Komisyon ilmi, medenî, harsî noktai nazar değil, (muameleci resmiyeye yaramak ve yaramamak itibariyle) evrakı faydeli ve faidesiz diye ayırmıştır. Rivayete göre dört yüze karip sandık ve balya dolusu vesikalari okkası üç kuruştan Bulgaristan'a satmıştır. Demek ki Türkiyenin en zengin hazineci evrakının nısfı imha edilmiştir.

Devletin koskoca müze idaresi, tarih encümeni ve sekiz on tarih ve arşiv müte-hassısı olduğu halde kimsenin re'yi sorulmamıştır. Yani lüzumsuz sanılan müta-affin denilen o kıymetli vesikalarin bu gün resmi muameleye yaramasa bile yukarıda sayılan dokuz noktai nazar itibariyle pek mühim olacağına inanılmamıştır.

Paşam,

1. Bu milletin askeri tarihi yazılmamıştır. Fakat asırlardanberi Ordu defterleri, Askerî emirleri, muhasara ve yol jurnalları, bu mahzende şimdiye kadar saklı duruyordu.
2. Vergi, emlak, nüfus, bütçeler, gibi mâli anasir tarihleri yazılmamıştır. Fakat vesikalari saklı duruyordu.
3. Fünun ve maarif tarihleri yazılmamıştır. Fakat vesikalari saklı duruyordu.
4. Sanayii nefise şubelerile, Türk evlerinin bahçelerinin tarihleri yazılmamıştır. Fakat vesikalari duruyordu.
5. Kâğıt, mürekkep, mühür, imza, cilt, ebru tarihleri yazılmamıştır, fakat vesikalari duruyordu.
6. Ziraat, ticaret, sanayi, maadin işleri tarihleri yazılmamıştır, fakat vesikalari duruyordu.
7. Siyakat, divanî, rik'a yazılarının tarihi yazılmamıştır, fakat vesikalari duruyordu.
8. Türk kanunlarile nizamlarının tarihi yazılmamıştır, fakat vesikalari duruyordu.
9. Türk köylerinin, Türk aşiretlerinin, Türk şehirlerinin ve bin yıllık Türk adlarının tarihleri yazılmamıştır, fakat vesikalari duruyordu.

Netice

Paşa hazretleri, bizi beynelmilel ilim aleminde pek küçük düşürecek ve düşmanlarımıza ip ucu verecek bir hareketten kurtarınız. Bunun için de:

1. Bütün dâirelerin mahzenlerinde lüzumsuz zannedilen evrak ve defterleri müzeler idaresine devrettiriniz. Bu büyüklüğü siz yaparsınız.
2. Târihi evrak ve defter satışı men için iki satırlık kanun yaptırınız.
3. Lütfen Bulgar sefirle görüşünüz, âsârı kadimenin iadesi beynelmilel ka- 2

ardından bir ay sonra (10 Haziran 1931'de) İnönü'nün cevabi mektubu gelir. Esasen M. Cevdet bu cesur çıkışının “karşılığında sert bir tokat” beklerken, evrak satışı durdurulur.¹⁹ Fakat 200 balya evrak bu arada satılmış gitmiştir. M. Cevdet sabırla bunların geri iadesi için teşebbüslerde bulunur. Fakat satılan evrak ancak iki yıl sonra ve 51 balya olarak geri gelir. M. Cevdet'in bildirdiğine göre; basının velvelesinden belgelerin kıymetini anlayan Bulgarlar Avusturyalı oryantalist Kireliç'i belgelerin tasnifi için Viyana'dan getirtir. İlme, tarihe ve Bulgaristan'a ait olanları ayırıp, diğer kısmını da 40,000,000 Leva'ya Vatikan'a satarlar. Kalan posayı da geri gönderirler. Ancak Bulgar makamlarının beyanına nazaran tasnif belge ve defter ayırımı esasına göre, Macar Herber Duda ve Gilib ve Gilibov tarafından yapılmıştır.²⁰

Bulgaristan'a evrak satışı meselesiyle ilgili olarak o vakit gösterilen tepkiler, depolarda bekleyen milyonlarca belgenin durumu ve bunların geleceği konusuna kamuoyunun dikkatini çekmiştir. “Doğal olaylar sebebiyle yok olanlardan başka, geriye kalan belgelerin rutubetli mahzenlerde hiçbir koruyucu tedbir alınmadan yığılı halde durması; mikroorganizmalar ve kimyevi reaksiyonlar sonucu kâğıtlarda meydana gelen bozulmalar, binlerce belgenin yüzyıllar boyu üst üste yığılı durması, birçok vesikanın birbirinden ayıramayacak şekilde yapışması ve buna benzer başka sebeplerden dolayı, Türk tarihinin önemli bir bölümü ile ilgili bilgileri ihtiva eden bu paha biçilmez hazinenin elden çıkma tehlikesinin gündeme gelmesi sonucu, tarihçiler ve aydınlar bu konuya ilgililerin dikkatini çekmişler, kalan belgelerin kurtarılması ve tasnifi çalışmalarını gündeme getirmişlerdir.”²¹

M. Cevdet bundan sonra diğer dairelerdeki hazîne-i evrâkın da müzeye naklini sağlamaya çalışır. Onun büyük bir azim, sebat ve medenî cesaretle yaptığı başvurular sonucunda hükümet 1932 yılında da Resmî ve Tarihî Evrâk Tasnif Heyeti teşkil ederek başkanlığına M. Cevdet'i getirir. 1934 yılında tarihi evrâkın nasıl değerlendirilip, imha edilebileceğine dair bir nizamna-

idedir. Eğer iadesine imkân yoksa on binlerce vesai ki kâğıt fabrikasında hamur olmadan, bâri (Bulgar arşiv) dairesine naklettiriniz.

4. Vesikalar okkası üç kuruşa Bulgarlara verileceğine ekalli on kuruştan alacak Türkler hazırdır. Fakat hazineyi evrak satılır mı?

5. İstanbula teşriflerinizde muhtelif mahzenlerde yatan Türk vesikalarının hâli harabisini müsaade buyurulursa bizzat iraeeye cüret edeceğim.

6. Kıymeti bilinmeyip atılan türk ebrülerinin Avrupada yüzlerle liraya satıldığını arz için nümuneler takdim ediyorum.

17/5/931

Muallim M. Cevdet

19 S. Büyükoçşkun, “Muallim Cevdet'in evrakları arasında”, *Dergah*, Mart 1994, c. 5, sy. 49, s. 11.

20 Necati Aktaş - Seyit Ali Kahraman, **Bulgaristandaki Osmanlı Evrakı**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 17, Ankara 1994 s. XIX. (Bu kaynakta geçen “Gilib ve Gilibov” ifadesi eseri hazırlayanlardan Kahraman'dan alınan şifahi bilgiye göre “Gillib Gilibov” şeklinde olacaktır.); Ergin a. g. e., s. 127;

21 Aktaş - Kahraman, a. e., s. XII.

me yayımlar.²² Bugün çeşitli ilmi araştırmaların en değerli başvuru kaynağı durumunda olan arşivlerin varlığını M. Cevdet'e borçlu bulunduğumuzu söylemek mübalağa olmaz.

M. Cevdet 1929 yılında Eski Eserler Müzeleri müdürüne Ayasofya müzesinin merdivenlerinde toz, toprakla örtülü binlerce evrakın varlığını haber verir. Her cins yazı (divânî, siyâkat) ile yazılmış ve içlerinde fermanların, kayıtların, emirlerin, senetlerin, defterlerin bulunduğu birkaç yüzyıllık evrakın muvakkaten Topkapı Sarayına nakli için Maarif Vekaletinden izin ve tahsisat istenmesi için başvurur. Osman Ergin'in dediğine göre; “Tam 978 sandık olan ve Hazinei evrakta bulunan bu belgeler ulusal tarihi ve varlığımızı aydınlatacaklardır”. Bunun ardından “M. Cevdet İstanbul Tapu İdaresindeki eski defterlerin de Hazine-i Evraka verilmesi için müracaat etti. Muvafakat cevabı üzerine bir memurla birlikte çalışarak, binden fazla ve H. 600 yılından başlayan bu defterlerin bir fihristini de yaparak teslim etti”.²³

Öte yandan, Bulgaristan'a giden Osmanlı maliye evraki 1878'de kurulan Cyril ve Methodius Kütüphanesine yerleştirilir. Bu kütüphane bünyesindeki Şarkiyat şubesine belge teminine 1880'de başlamıştır. “Bunlar; arşiv belgeleri, yazma eserler ve matbu kitaplardır. Bu malzeme arasında Filibe, Varna, Vidin, Şumnu, Hasköy, Rusçuk, Plevne, Silistre, Samakov, İslimye, Razgrad ve benzeri şehirlerde toplanan Osmanlı arşiv belgeleri ve kütüphane malzemesi de bulunmaktadır.”²⁴

1931 yılında Cyril ve Methodius Kütüphanesine yerleştirilen belgeler, II. Dünya Savaşı sırasında, Sofya'nın bombalanması ihtimaline karşı Sofya'nın dışına taşınmış ve harpten sonra tekrar kütüphaneye iade edilmiştir.

1993 yılına kadar, bir-iki bilim adamı dışında hiçbir Türk yetkili bilim adamı ve tarihçisinin göremediği ve gösterilmediği belgeler, imzalanan ve 1993-1994 yıllarını kapsayan İşbirliği protokolü gereğince Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü uzmanları tarafından 15 gün süre ile incelenmiş ve tespitler yapılmıştır. Bu tespitler şöyledir:

“Belgelerin XV-XIX. yüzyıllar arasına ait tımar, zeamet, vakıf, ahkâm, ehl-i hiref, tersane, yeniçeri ve sipahi ocaklarına ait konuları ihtiva ettiği, bunlar arasında erken döneme ait önemli defterlerin olduğu görülmüştür. Türkiye'de bir benzeri olmayan 1455 yılına ait Bursa'daki Orhan Gazi Vakıfları defteri bunlar arasında yer almaktadır. Bu defterde Fatih döneminin ünlü bilginlerinden Molla Yegân ve Şemseddin Molla Gürani'nin, Orhan Gazi medresesinde ders okuttukları görülmektedir.”²⁵

İşte artık elimizde bulunmayan bu belgelerin tamamının 1.5 milyon civarında olduğu tespit edilmiş olup, henüz tasnif edilmeyen 500,000 civarında belge bulunmaktadır. M. Cevdet'in dediği gibi, bu tarihi hataya ne kadar ağılsansa yeridir.

22 Büyükcöşkun, a. g. m., 111-134.

23 Ergin, a. g. e., s. 598.

24 Aktaş - Kahraman, a. g. e., s. XV.

25 a. e., s. XIX-XX.

M. Cevdet özel izinler alarak gerçekleştirdiği arşiv çalışmalarında, özellikle eğitim tarihimizi aydınlatacak belgeleri işliyor ve o günkü kurumların teşekkülü, işleyişi, öğretimleri, sosyal yapıdaki fonksiyonları açısından yaptığı değerlendirmeleri çeşitli makalelerle yayınlamaya gayret ediyordu. Özellikle Kâtip Çelebi devrindeki medreselerin tedrisatını ve K. Çelebinin eserlerini incelediği makaleleri bilim tarihi açısından önem arzeder.

M. Cevdet'in Türk Kütüphanecilik tarihinde de mühim bir yeri vardır. Merhum, Türk Kütüphanelerinin ıslahı, bunlara layık oldukları ehemmiyetin verilmesi mevzuunda yazıları ve fiili mücadelesi ile bir ihtiram mevkii ihraz etmiş, 1935 yılında Kütüphaneler Tasnif Komisyonunda kısa süren reisliğinde mühim hizmetlerde bulunmuştur.²⁶ Bu göreve komisyonun ilk başkanı Prof. Ritter'in ardından atanır. M. Cevdet İlk iş olarak hazırladığı raporda; komisyonların maliyenin tehdidi altında olan ve ancak ortaya çıkardıkları niceliksel büyüklüklerle değerlendirilen kuruluşlar olup kısa ömürlü olduklarını beyan eder.²⁷

M. Cevdet kütüphanelerin tasnifi işinde ihtiyaç duyulacak uzmanların yetiştirilmesi için öğretim kurumları açılmasını teklif eder. Kurulmasını önerdiğini belirttiğimiz bir kütüphanecilik okulu oluşturulması yönünde, 1946 yılında Milli Kütüphane müdürü Adnan Ötügen'in hazırladığı kanun tasarisına Maliye Bakanlığının verdiği cevap ilgi çekicidir: “Kütüphanecilik gibi basit bir hizmet için mektep kurulmasının manası anlaşılammıştır”.²⁸

Bu noktada M. Cevdet'in fikirlerinin dönemine göre oldukça ileri olduğu düşünülebilir.

M. Cevdet tasnif komisyonu için çalışma programı hazırlarken kendisinin ve Prof. Ritter'in ortak kaynakları olan Avrupa'nın en büyük katalogları (Rieu) ve (Pertsc)'i süzmüş, fakat tasnif fişine “Türk gözü”nü de ilave etmiştir. Bunun sonucunda bir yazmanın hangi maddelere göre tahlil edileceğini gösteren örnek fişler de hazırlamıştır.

M. Cevdet'in İstanbul kütüphanelerindeki araştırmaları sonucunda tuttuğu notlar pek çoktur. Önemli olan pek çok şeyi bu notlarda ihbar etmiştir. Bunlardan birinde; Katip Çelebi'nin **Tabakâtu'l-fuhûl**'ünün diğerlerine üstünlüklerini sayar:

“Çelebi ise teknil tabakat kitaplarını yutarak bir enmûzec ibda etmiştir. Bu mükemmel eseri Şehit Ali Paşa kütüphanesinde 1887 numarada aylarca tetkik ettim. Hatta sayfalarına numaralar bile koydum. Kitabın bizzat Çelebi elinden çıkması, kendi el yazması olması da bahasız bir kıymet teşkil eder. Hars heyeti bunu mutlaka istinsah ve tab‘ ettirmeli” der.²⁹

26 Ötügen, “Muallim M. Cevdet'in yazmaların tasnifi hakkında mühim bir raporu”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, c. 3, sy. 2, s. 185.

27 M. Cevdet İnançalp, “Yazmaların tasnifi hakkında rapor, 1935”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Ankara 1955, sy. 1-2, s. 191.a. e., s. 389.

28 Ötügen, “Milli Kütüphane nasıl kuruldu”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Ankara 1955, c. 4, s. 11.

29 M. Cevdet, “Katip Çelebi: tarihi eserleri ve programları”, **Muallimler Mecmuası**, Eylül/Teşrinievvel 1926, sy. 43-44, s. 1802.

M. Cevdet kütüphane çalışmaları sebebiyle ilim çevresinde bilindiği gibi, arşiv çalışmalarının kendisinde meydana getirdiği birikim de faydalanılmaya elverişli bir kaynak olarak görülüyordu. T. C. Maarif Vekaleti 1932 yılında M. Cevdet'e yaptığı bir müracaatla, *savacılık* tarihini yazan mösyö Lusyen Gayyard'ın (Lucien Gaillard) Türk savacılığına dair izahat ilavesi arzusunu milli menfaat açısından karşılayabilmek için bu konudaki malumatını arzemesini ister.

M. Cevdet bu mektubun cevabını dört günde yazar. Bu mesleğe dair tüm bilgilerin Bulgaristan'a satılan evrak içinde olduğunu, kendisinin bunları 9-10 yıl önce özel izinle gördüğünü, bu tarihi hataya ne kadar ağılsansa az olacağını bildirdikten sonra bir küçük risalecik olacak kadar bilgiyi maddeler halinde yazmıştır.³⁰

M. Cevdet'in İstanbul evrak mahzenlerindeki tetkiklerinin sonucu olan özel kayıtlarının dört cild tuttuğu belirtiliyor. O, Bir cildin kapağına şöyle not düşmüş: "600'den 900 tarihlerine kadar Anadolu'da Ahiler ve Selçukilerle Karaman oğullarının hayratına, zaviye, mektep, cami, medrese ve hastahaneler ile vakfiyelerine dair gayri matbu pek çok kayıtları havidir. 440'ten 1000 tarihine kadar olan Selçukî, Artukî, Karamânî, Memlûkî, Osmânî vakfiyelerinin en mühimlerini bir cetvelde topladım ve onuncu cilde derceyledim."³¹

M. Cevdet ömrü boyunca ciltlerle esere malzeme teşkil edebilecek belgeler ve bilgiler toplamıştır. Basılmış olan kitap ve makalelerinin dışında taslak halindeki pekçok makalesi, titizliği ve ömrünün vefa etmemesi sebebiyle basılmadan kalmıştır. Ancak yakın dostu olan ve vasiyetiyle birçok nadir belgeyi kendisine bıraktığı Süheyl Ünver, onun ölümünden sonra "Türk Tıp Tarihi Hakkında M. Cevdet'in Bibliyografyası" ve "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercemesi" başlıklı yazılarının basımını gerçekleştirmiştir.³²

M. Cevdet'in özel arşivinde mahkeme sicillerinden, kütüphanelerdeki eserlerden, başkaca okuduğu kitaplardan çıkarılmış binlerce kayıt, belge ve belge suretleri, defterleri ile tutulmuş notları vardır. Bunlar arasında; ilanlar, huccetler, mecmualar, vergi, nüfus ve arazi tahriri defterleri, vakfiyeler, resmi ve siyasi haberleşme örnekleri, meraklı kimselerin tuttukları mutfak masrafı ve alışveriş defterleri —ki mali, iktisadi vaziyetleri, yaşayış ve refah tarzlarını anlamak için en faydalı kaynaklardır— terekelerde satılan eşya, kitap ve defterler mevcuttur. Bu arşiv ve 6700'ü basma, 721'i el yazması olmak üzere yaklaşık 8000 adet eserden oluşan koleksiyon vasiyetiyle İnkılap Müzesine (şimdiki adıyla Atatürk Kitaplığına) bağışlanmış olduğundan halen oradadırlar.³³

30 Ergin, a. g. e., s. 40

31 a.e., s. 389.

32 Sayar, a.g.e., s. 165.

33 Hayriye Akoğulları, **M. Cevdet Kütüphanesi Türkçe Yazmaları**, (Yayınlanmamış lisans mezuniyeti tezi), İstanbul 1946, s. 1.

Yazma fişlerinin Atatürk Kitaplığında 1991 yılında tarafımızdan yapılan sayımında, bu el yazmalarının toplam adedi 1020 olarak tesbit edilmiştir.

Anılan özel arşiv iki arşiv görevlisinin çalışmaları ile ancak 1994 güzünde tasnife tabi tutulmuş ve bir katalog hazırlanmıştır. Bu katalog İstanbul Belediyesi tarafından bastırılmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

M. Cevdet'e ait bu kıymetli *evrak-ı metrukkenin* düzenlenmesiyle dört ana kategori ortaya çıkmış, bunlar “Öğretmenlik dönemine ait evrak”, “Arşivde çalıştığı döneme ait evrak”, “Bilimsel çalışmalarına ait evrak” ve “Özel merakına ve özel hayatına ait evrak” isimleriyle tanımlanmışlardır. Bu son kategori içinde yer alan evraktan 1929 yılına ait İstanbul fotoğrafları, vakfiye ve berat örnekleri katalogda berrak bir baskı ile sunulmuşlardır.³⁴

Kaynakça

Kitap:

- AKTAŞ, Necati - KAHRAMAN, Seyit Ali, **Bulgaristandaki Osmanlı Evrakı**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Yayın Nu: 17, Ankara 1994.
- ERGİN, Osman Nuri, **Muallim M. Cevdet'in hayatı eserleri ve kütüphanesi**, İstanbul 1937.
- GÖKALP, Ayhan/ UÇAR, Ayhan, **Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Evrakı Kataloğu**, İstanbul 1994.
- GÖVSA, İbrahim Alaeddin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul 1950.
- SAYAR, Ahmet Güner, **A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri**, İstanbul 1994.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi**, c. 1, İstanbul 1966.

Makale:

- BÜYÜKCOŞKUN, Seyhan, “Muallim M. Cevdet'in Evrakları Arasında”, **Dergah**, Mart 1994, c. 5, sy. 49, s. 11.
- ERTEM, Rekin, “İnançalp, M. Cevdet (Muallim)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler İsimler Eserler**, İstanbul 1981, c. 4, s. 386-388.
- İNANÇALP, M. Cevdet, “Yazmaların tasnifi hakkında rapor, 1935”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Ankara 1955, c. 3, sy. 1-2, s. 187-199.
- M. CEVDET, “Çocukluk ve hocalık hatıraları”, **Yeni Nesil Mecmuası**, 30 Haziran 1337, sy. 10, s. 5.
- M. CEVDET, “Katip Çelebi: tarihi eserleri ve programları”, **Muallimler Mecmuası**, Eylül/Teşrinievvel 1926, sy. 43-44, s. 1785-1808.
- Ö(tüken), A(dnan), “Muallim M. Cevdet'in yazmaların tasnifi hakkında mühim bir raporu”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Ankara 1955, c. 3, sy. 1-2, s. 185-186.
- ÖTÜKENAdnan, “Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Ankara 195, c. 4, s. 11.

34 Ayhan Gökalp, Ayhan Uçar, **Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Evrakı Kataloğu**, İstanbul 1994, s. 17.